

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Lezen met een roomse bril: opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke scholen 1868-1924

Noot, A.

Publication date
2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

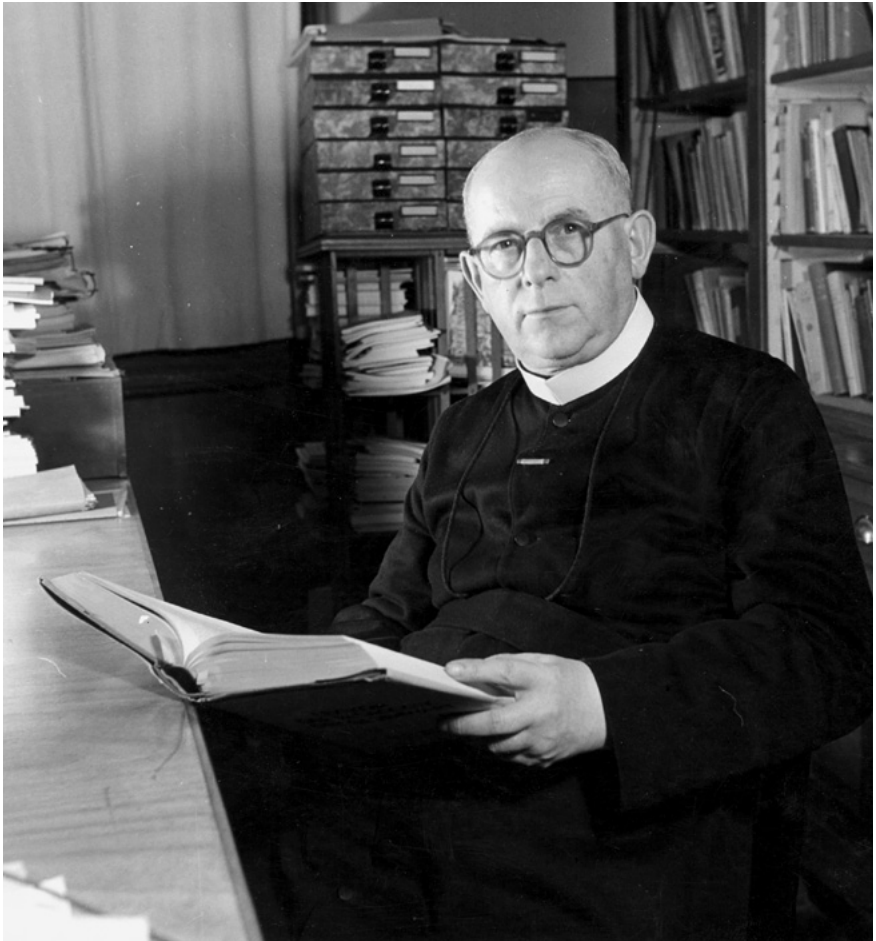
Noot, A. (2010). *Lezen met een roomse bril: opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke scholen 1868-1924*. [, Universiteit van Amsterdam]. Zuidelijk Historisch Contact (ZHC).

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Fr. Sigebertus Rombouts (collectie Archief Generaal Fraters van Tilburg).

Inleiding

In het schooljaar 1916-1917 kregen veertien kwekelingen van ongeveer vijftien jaar in Tilburg elke week drie uur les in Nederlandse literatuur van frater S. Rombouts. De leraar wilde graag weten wat de jongens van zijn literatuuronderwijs vonden, dat helemaal op roomse leest geschoeid was. Om een zo objectief mogelijk oordeel te krijgen, moesten de jongens een enquête invullen zonder vermelding van hun naam. Ze kregen zelfs het advies hun handschrift te verdraaien om hun anonimiteit te waarborgen. De resultaten van de enquête werden door Rombouts zorgvuldig geanalyseerd. De antwoorden van de kwekelingen versterkten de literatuurdocent in het besef dat hij op de goede weg was. Sterker nog, hij werd bevestigd in zijn idee dat het een misdaad zou zijn als de jongens “neutrale schoolboeken” in handen zouden krijgen: “Zo is me dan al weer zonneklaar gebleken, niet slechts dat deze jongens behoefte hebben aan lectuur, die voedsel bevat voor hun godsdienstig leven, maar dat het een pedagogiese misdaad zou moeten heten, hun neutrale klasboeken in handen te geven.” Deze conclusie publiceerde hij in zijn eigen “tijdschrift voor onderwijzende kloosterlingen”, *Ons Eigen Blad*¹ Het roomse literatuuronderwijs, zo concludeerde Rombouts, werd door de jongens zonder terughouding omarmd, zij hadden genoten van katholieke auteurs en konden geen enkel plezier beleven aan boeken van zogenaamd neutrale schrijvers. De antwoorden die zij gaven lieten zien dat de ideeën van hun opvoeder over het roomse literatuuronderwijs in vruchtbare bodem waren gevallen en dat er bij de jongens sprake was “van een fijn ontwikkeld religieus gevoel”.

De leesboek-enquête zou volgens Rombouts aantonen dat leerlingen uitsluitend behoefte hebben aan lectuur die voedsel bevat voor hun godsdienstig leven. Door de pedagogische en didactische kwaliteiten van hun roomse docent zullen zij voortaan wars zijn van verhalen met een onzedelijke of neutrale inhoud. In het artikel over deze enquête liet Rombouts geen spoor van twijfel blijken over het oordeelsvermogen van zijn leerlingen.

Rombouts stond niet alleen. De mening dat er behoefte is aan speciaal katholiek literatuuronderwijs was wijdverspreid in de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw. De leerlingen van Rombouts gebruikten een speciale bloemlezing voor katholieke scholieren, samengesteld door hemzelf en de twee medefraters J.L. Horsten en J.M. Reijnders onder de titel *Keurlessen* (1915).

¹ *Ons Eigen Blad* VI (1918): 269-290.

In de inleiding daarvan werd specifiek rooms literatuuronderwijs aangeprezen. Horsten, een van de samenstellers van *Keurlessen*,² ontwikkelde deze visie nog verder in zijn gecombineerde bloemlezing en literatuurgeschiedenis *Stemmen van verre en dichtebij* (1914-1924).³

Horsten maakte deel uit van de onderwijscongregatie van bisschop Joannes Zwijsen die al sinds de oprichting van de congregatie in 1844 ijverde voor katholiek onderwijs op katholieke scholen. In deel vijf van zijn bloemlezing schreef Horsten dat hij leerlingen op katholieke scholen zo veel mogelijk in aanraking wilde brengen met roomse auteurs: “De Stemmen moeten voor alles rooms zijn, en de roomse auteurs moeten dus in elk geval het leeuwendeel hebben. [...] Aan onze roomse kweek- en normaalscholen, gymnasiums, H.B.S. sen, lyceums en seminaries moet het letterkundig onderwijs zich op de eerste plaats bezighouden met roomse grote mannen en op de tweede plaats met de niet-roomsen, volgens de leuze: ‘Rooms onderwijs in de Roomse School’.”⁴

Er was in de periode dat Horsten zijn handboek schreef behoefte aan specifiek voor katholieke middelbare scholen ontwikkeld onderwijsmateriaal. Maar ook daarvoor, in de tweede helft van de negentiende eeuw, sinds de Grondwet van 1848 het mogelijk maakte scholen te stichten met een eigen levensbeschouwelijke signatuur, wilden katholieke onderwijsgevendenden kunnen beschikken over leermiddelen die in overeenstemming waren met de katholieke geloofsleer. Het spreekt vanzelf dat op de nieuw gestichte katholieke scholen godsdienstonderwijs een belangrijk vak was, maar daarnaast waren onderwijspedagogen overtuigd van de vormende waarde van het lezen in het algemeen en van literatuuronderwijs in het bijzonder.⁵ Ze vonden dat leesonderwijs uitermate geschikt was om leerlingen godsdienstig en zedelijk te vormen. Literatuurmethoden die aan dit ideaal beantwoordden moesten echter nog geschreven worden. Onderwijscongregaties die na de onderwijswetten van 1857 en 1878 scholen voor Mulo, kweekschool, HBS en gymnasia stichtten, moesten zich vaak nog behelpen met neutrale methoden die zo goed mogelijk werden aangepast aan het katholieke onderwijs.

PROBLEEM- EN DOELSTELLING VAN HET ONDERZOEK

De hoofdvraag die ik dit onderzoek aan de orde wil stellen, is welke rol het katholieke literatuuronderwijs toebedeeld kreeg in het proces van confessionalisering en toenemende verzuiling. De subvragen die hiervan kunnen worden afgeleid, hebben te maken met de invloed van het neutrale literaire circuit en met katholieke richtlijnen.

Het onderzoek naar de relatie met het neutrale literatuuronderwijs roept de volgende vragen op: in hoeverre blijkt uit de methoden die in het roomse literatuuronderwijs gehanteerd werden een roomse visie? Is er daarbij een conflict tussen de inmiddels gevestigde neutrale canon voor het literatuuronderwijs en het gebruik daarvan in roomse scholen? In de hier onderzochte periode hielden de samenstellers van roomse bloemlezingen en literatuurmethoden bij de selectie en waardering van literaire werken, bewust of onbewust, rekening met literaire opvattingen. De vraag is in hoeverre de katholieke auteurs van die methoden zich niet alleen lieten leiden door opvattingen in eigen kring, maar ook door wat in die tijd tot de canon werd gerekend in het neutrale literaire circuit.

Schrijvers van katholieke literatuurmethoden hadden te maken met katholieke richtlijnen buiten het literatuuronderwijs. Vanuit die relatie tussen kerkelijke instituties en literatuurmethoden kom ik tot de volgende vragen: kon er in die periode eigenlijk wel gesproken worden van een vast door de kerk bepaald kader waarbinnen ideeën over leesonderwijs werden ontwikkeld? De Katholieke Kerk had immers de pretentie dat de godsdienst in alle facetten van het menselijk leven een plaats diende te hebben en dat betekende een allesomvattend theocratisch gezag. Een gezag dat zich ook uitstrekte tot het onderwijs. Of waren er marges binnen de katholieke gemeenschap die ruimte boden voor zowel behoudende als meer moderne ideeën over literatuur? De vraag is hoe samenstellers van bloemlezingen en onderwijspedagogen in hun zoektocht naar verantwoorde, door de katholieke geloofsleer geïnspireerde literatuur gereageerd hebben op kerkelijke richtlijnen, zoals het Mandement van de bisschoppen over het onderwijs in 1868, en op de verschillende opvattingen over literatuur in katholieke culturele tijdschriften.

Wanneer ik in mijn onderzoek het woord 'katholieken' gebruik, doe ik dat in het besef van alle nuancerings die in het gebruik van de aanduiding 'katholieken' mogelijk zijn, van behoudend tot vooruitstrevend.

AFBAKENING

Regio

Ik concentreer me op het roomse literatuuronderwijs in Noord-Brabant, omdat de literatuurmethoden vanuit de congregatie van de Fraters van Tilburg door paters en fraters vanaf 1883 een belangrijke bijdrage geleverd hebben aan het katholieke middelbaar onderwijs. Maar ook elders in het Nederlandse taalgebied werden katholieke literatuurmethoden ontwikkeld die een breder verspreidingsgebied op het oog hadden. Deze methoden van zowel Vlamingen als Nederlanders zullen eveneens worden betrokken in mijn onderzoek naar het katholieke gehalte van schoolboeken voor het literatuuronderwijs.

Dat de Tilburgse congregatie een dergelijk grote invloed had, wordt bevestigd door L.R. Rogier die er in zijn boek *Katholieke Herleving* op wijst dat de katholieke culturele vernieuwing in het begin van de twintigste eeuw vooral in Noord-Brabant op allerlei seminaries en colleges plaatsvond: "Daar had in weinige jaren een vernieuwing van het onderwijs in taal- en letterkunde plaats. Het opmerkelijkste is daarbij misschien, dat Brabant daarin scheen vóór te gaan".⁶ De invloed van de fraters op het literatuuronderwijs beperkte zich niet alleen tot Noord-Brabant, maar was ook merkbaar in de overige provincies waar de methoden van de fraters op katholieke scholen gebruikt werden. Het literatuuronderwijs in Noord-Brabant kan daarom voor de onderzochte periode gezien worden als

2 Horsten, Reijnders en Rombouts, *Keurlessen: letterkundig leesboek voor R.K. inrichtingen van voortgezet onderwijs* (Tilburg, Amsterdam, Antwerpen 1915).

3 Horsten, *Stemmen van verre en dichtebij*. In 1924 kreeg het zesde en laatste deel in de derde druk zijn definitieve vorm.

4 Horsten, *Stemmen van verre en dichtebij*, V, Voorbericht.

5 Vincent en Verbeeten, *Opvoeding en Onderwijs*, 278.

6 Rogier, *Katholieke Herleving*, 402.

De Congregatie der Fraters van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid te TILBURG.

Gesticht op 25 Augustus 1844 door
Mgr. JOANNES ZWIJSEN

Rechtspersoon onder de naam van:

„VERENIGING VAN FRATERS“.

DOEL: 1e. Onderwijs in Lagere scholen en kweekscholen.

2e. Opvoeding in kostscholen, weeshuizen en voogdiggestichten,
blinden- en doofstommengestichten.

Het Hoofdbestuur resideert in het Moederhuis.
Moederhuis en Noviciaat te Tilburg. Gasthuisstraat 68.
Aanneming tot postulant bij het Hoofdbestuur.
Noviciaat te Tilburg duurt een jaar, postulaat een half jaar.

Toestand op 25 Augustus 1948:

Aantal leden	1113
Leerkrachten	636
Scholen in Nederland	83
Scholen Missie	22
Scholen Buitenland	6
Totaal aantal leerlingen	32428

De congregatie der Fraters van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid te Tilburg. Uit: *Schoolstad. Een eeuw vrijheid van onderwijs in Nederland 1848-1948* ('s-Gravenhage 1950).

een pars pro toto voor het katholieke literatuuronderwijs in Nederland. Met hun literatuurmethoden hebben de fraters voor de schoolsoorten MULO, H.B.S, gymnasium en kweekschool vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot ver in de twintigste eeuw een belangrijk stempel gedrukt op het literatuuronderwijs in Brabant en daarbuiten.⁷

Periode

Voor mijn onderzoek heb ik me beperkt tot de periode 1868-1924 omdat daarin de ontwikkeling van het roomse literatuuronderwijs op gang komt. De afbakening van mijn onderzoeksperiode tussen 1868 en 1924 is enigszins arbitrair. Toch meen ik dat er goede redenen zijn om die jaartallen te rechtvaardigen. In 1868 werd het Mandement van de bisschoppen over het onderwijs gepubliceerd. Dit document werd ook wel de grondwet van het katholieke onderwijs genoemd. De tekst werd geschreven door pater J. Ghijben, die behoorde tot de congregatie van de Fraters van Tilburg. Het Mandement van 1868 is tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw de grondslag geweest van het r.k. onderwijs, van lagere school tot universiteit en leverde daarmee een belangrijke bijdrage aan de opbouw van de katholieke gemeenschap. Een ander argument voor het begin van de onderzoeksperiode is de verschijning in 1868 van de eerste, speciaal voor het rooms onderwijs geschreven literatuurmethode. W. Everts, directeur van Rolduc, publiceerde in dat jaar *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*.⁸

Met het jaar 1924 wordt het einde van mijn onderzoek gemarkeerd omdat ik dit jaartal beschouw als een voorlopig eindpunt van een ontwikkeling van verzuiling en confessionalisering en als een begin van nieuwe ontwikkelingen. In 1924 werd de katholieke Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur opgericht. Jeugdboeken kregen voortaan het stempel van goedkeuring van de Keurraad en in het onderwijs werd de toepassing van het 'rooms beginsel' door de verwerking van religieuze aspecten in diverse genres gerealiseerd. Vanaf die tijd werd de verzuiling in allerlei maatschappelijke organisaties definitief doorgezet. Vooral

**MET GOEDKEURING VAN DEN KEURRAAD
VOOR ROOMSCHE JEUGD-LECTUUR.**

⁷ De fraters beschikten sinds 1846 ook over een eigen drukkerij en later uitgeverij.

⁸ In 1831 opende de bisschop van Luik, mgr. C.R.A. van Bommel, de voormalige abdij Kloosterrade-Rolduc als kleinseminarie voor zijn bisdom. In 1843 werd Rolduc een vooraanstaande katholieke kostschool voor voortgezet onderwijs.

bij het literatuuronderwijs kon de katholieke identiteit in volle glorie zichtbaar worden. In 1924 werd ook *De Katholiek*, het oudste en in de negentiende eeuw meest gezaghebbende r.k. culturele tijdschrift opgeheven. *De Katholiek* werd in zijn gloriëtijd beschouwd als de motor achter de politieke, maatschappelijke en culturele emancipatie van de Nederlandse katholieken. Een jaar later, in 1925, verdween het tijdschrift *De Beiaard*. Er kwam een nieuwe generatie katholieken die zich groepeerden rond tijdschriften als *Roeping* (1922-1940) en *De Gemeenschap* (1925-1941). *De Beiaard* kon beschouwd worden als een schakel tussen twee generaties katholieken, die vooral hun positie bepaalden ten opzichte van de kunstopvattingen van Tachtig. Tenslotte verschijnt in 1924 de volledig herziene druk van het laatste deel van de methode die in dit onderzoek veel aandacht krijgt, *Stemmen van verre en dichtbij* van J.L. Horsten.

Mijn onderzoek concentreert zich dus op de periode van beginnende verzuiling en schoolstrijd, waarbij vanaf het Mandement in 1868 de katholieke identiteit steeds vastere vormen ging aannemen tot 1924, toen die identiteit op alle terreinen van politiek, maatschappij en cultuur zichtbaar werd.

METHODE VAN ONDERZOEK

In de periode 1868-1924 werden er belangrijke ontwikkelingen in het verzuilingsproces van katholieken in Nederland zichtbaar via literatuurmethoden. Enerzijds is er het officiële roomse standpunt met kerkelijke richtlijnen over verantwoorde, door de katholieke geloofsleer geïnspireerde literatuur en anderzijds het onderwijs daarin. Daarnaast is er de praktijk. Die heb ik gezocht in roomse literatuurmethoden, zowel bloemlezingen als literatuurgeschiedenissen zoals die uitgegeven zijn door de Fraters van Tilburg. Hun methoden heb ik vergeleken met andere katholieke literatuurmethoden. Verder zijn er veel meningen geuit in katholieke pedagogische en culturele tijdschriften. Die heb ik vergeleken met de officiële standpunten en met de opvattingen in de literatuurmethoden. Daarbij heb ik bovendien de vraag gesteld in hoeverre het literatuuronderwijs in Brabant verschilde van het protestantse en neutrale leesonderwijs elders in Nederland in de periode tussen 1868 en 1924. Dat er verschillen zijn geweest in het onderwijsaanbod tussen de verschillende denominaties ligt wel voor de hand, maar vervolgens kan de vraag gesteld worden hoe groot die verschillen waren.

De ontwikkelingen in het verzuilingsproces kunnen in kaart gebracht worden door een analyse van een mogelijke wisselwerking in opvattingen over literatuur tussen de actoren in het culturele en literaire veld en door een analyse van de rol die instituten als kerk en staat hebben gespeeld in de ontwikkeling van het katholieke onderwijs. De term 'literair veld' ontleen ik aan Dorleijn en Van Rees die zich op het standpunt stellen, dat "literaire werken hun status, waarde en *ranking* niet alleen te danken hebben aan de activiteiten van schrijvers, maar ook en vooral aan andere actoren die gericht zijn op symbolische (critici, docenten, tijdschriftredacteuren, jury's) of materiële productie (uitgevers, boekhandelsketens, boekenclubs)."⁹ De methode die Dorleijn en Van Rees hanteren bij het analyseren van het literaire en culturele veld is bruikbaar bij mijn onderzoek naar de rol van literatuurmethoden in het proces van katholieke verzuiling aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Immers, de

schrijvers van literatuurmethoden en samenstellers van bloemlezingen hadden te maken met een groeiende aandacht voor katholieke identiteit in het onderwijs, met verschillende schooltypen, met overheidsinstanties, met kerkelijke richtlijnen en met verschillende opvattingen over moderne literatuur. Al deze factoren hadden invloed op de bespreking van literaire werken, tijdvakken en de selectie van auteurs in bloemlezingen. Schrijvers van literatuurmethoden maakten dus deel uit van het literaire veld. Volgens Dorleijn en Van Rees is er voor een beter inzicht in de processen die in het literaire veld plaatsvinden “een benadering nodig die institutionele analyse integreert in een onderzoek naar de vraag hoe literatuuropvattingen worden ontwikkeld en toegepast. [...] Voor het bestuderen van het literaire veld van een gegeven samenleving en periode impliceert dit beantwoording van vragen als de volgende: Welke literaturopvattingen zijn ontwikkeld? Welke lijken andere te domineren? Welke gevolgen heeft deze dominantie voor de boekproductie en -consumptie? Hoe gebruiken leden van diverse instellingen deze opvattingen?”¹⁰ In mijn onderzoek kunnen deze vragen worden toegepast op bloemlezingen en literatuurmethoden die door fraters en priesters, behorend tot de congregatie Fraters van Tilburg, werden geschreven. Hun methoden zal ik vergelijken met andere literatuurmethoden, zowel katholieke als niet-katholieke.

Ik zal ook aandacht schenken aan de manier waarop de samenstellers van bloemlezingen en literatuurmethoden de Nederlandse literatuur presenteerden. Bij de analyse van de verschillende typen argumenten waarvan de auteurs zich bedienden om hun opvattingen kracht bij te zetten, maak ik gebruik van de semantische analyse die Dorleijn en Van den Akker toepasten op de literaturopvattingen in *De Gids* en *De Katholiek* tussen 1895 en 1901.¹¹ In hun analysemethode maken ze gebruik van een viertal samenhangende aanknopingspunten die kunnen verwijzen naar de verbreiding van Tachtig en de verandering van denkstijl van het dominante denkcollectief.¹² Ze betreffen achtereenvolgens de reflectie op de positie en betekenis van Tachtig, het gebruik van de namen van de Tachtigers, het gebruik van specifieke signaalwoorden en tenslotte het afwijzen van de voorgangers van de Tachtigers.¹³ De signaalwoorden van Tachtig werden ook overgenomen door de auteurs van katholieke literatuurmethoden. In hoofdstuk III komen deze verwijzingen naar Tachtig aan de orde. Daarnaast hanteerden samenstellers van katholieke literatuurmethoden argumenten die te maken hebben met hun katholieke geloofsovertuiging. Die argumenten hebben enerzijds betrekking op het afwijzen van zedenbedervende en atheïstische literatuur en anderzijds op het aanprijzen van literatuur die voldoet aan katholieke normen.

In een geïntegreerde en contextuele benaderingswijze van literaturopvattingen in bloemlezingen zoals hierboven beschreven, zullen politieke, maatschappelijke en levenbeschouwelijke aspecten niet mogen ontbreken. Er was in de hier beschreven periode een onlosmakelijk verband tussen literatuuronderwijs en katholieke geloofsovertuiging. Het besef dat eigenlijk alle leervakken met godsdienst te maken hadden en konden bijdragen tot een zedelijke opvoeding,

9 Dorleijn en Van Rees, *De productie van literatuur*, 18.

10 Dorleijn en Van Rees, *De productie van literatuur*, 27.

11 Dorleijn en Van den Akker. ‘Literaturopvattingen als denkstijl’, 94-122.

12 Dorleijn en Van den Akker. ‘Literaturopvattingen als denkstijl’, 102.

13 Dorleijn en Van den Akker. ‘Literaturopvattingen als denkstijl’, 102-104.

versterkte bij onderwijsgeevenden in de negentiende eeuw het verlangen naar eigen katholieke scholen. De schoolstrijd en de verzuiling in het onderwijs hebben dan ook gevolgen gehad voor het denken over de betekenis van literatuuronderwijs op katholieke scholen.

ONDERZOEKSMATERIAAL

De publicaties op het gebied van literatuuronderwijs van de onderwijscongregatie De Fraters van Tilburg vormen een belangrijk onderdeel van mijn onderzoek. Daarbij heb ik gebruik kunnen maken van bronnen uit het archief van de fraters dat nog volledig aanwezig is in het generalaat in Tilburg. Het archief van deze congregatie bevat een complete documentatie over de periode 1844 tot heden. Er is daarin informatie te vinden over de congregatie als geheel, over afzonderlijke fraters en over uitgaven op het gebied van het onderwijs.

Daarnaast heb ik literatuurmethoden bestudeerd uit de collectie van de universiteitsbibliotheek te Tilburg.¹⁴ Deze bibliotheek bevat veel materiaal over het talenonderwijs, afkomstig uit de collecties van rooms-katholieke kloosters en seminaria, onder andere uit het voormalige grootseminarie te Haaren en de CCBN, de Centrale Capucijnen Bibliotheek Nederland. De bibliotheek van de literatuurhistoricus Gerard Knувelder, die veel literatuurmethoden bevat, is ook ondergebracht in de universiteitsbibliotheek van Tilburg.

Voor het onderzoek naar het katholieke karakter van bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen heb ik een aantal methoden van katholieke auteurs bestudeerd, waarbij de zesdelige reeks *Stemmen van verre en dichtbij* van frater J.L. Horsten centraal stond. Deze literatuurmethode heb ik vergeleken met een protestantse¹⁵, een neutrale¹⁶ en een andere katholieke literatuurmethode¹⁷.

Om een beeld te krijgen van de wisselwerking tussen literatuuropvattingen in onderwijsmethoden en tijdschriften heb ik pedagogische vaktijdschriften als *Opvoeding en Onderwijs*, *Ons Eigen Blad* en algemeen culturele tijdschriften als *De Katholiek*, *De Katholieke Gids*, *Van Onzen Tijd* en *De Beiaard* bestudeerd; daarnaast het recensietijdschrift *Boekenschouw*. Van het tijdschrift *Noord en Zuid. Tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, heb ik de jaargangen 1 t/m 30, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, bestudeerd. Daarin werden wel artikelen geschreven over bijvoorbeeld “Nederlandsche Letterkunde op het hoofdonderwijzersexamen”, maar geen beschouwingen over literatuuropvattingen en literatuurmethoden.

In de historische krantensite van de Koninklijke Bibliotheek heb ik voor de periode 1914 tot 1924 in dagblad *Het Centrum* gezocht naar de recensies over literatuurmethoden. De recensies die ik gevonden heb over de methoden van Horsten, de Jager en Kerstens zijn verwerkt in hoofdstuk III en IV.

HISTORIOGRAFIE

Tot nu toe zijn katholieke literatuurmethoden in Noord-Brabant geen onderwerp van onderzoek geweest. Er is wel door Mathijs Sanders, in zijn studie *Het spiegelend venster*, onderzoek gedaan naar de literatuuropvattingen van katholieke

Nederlandse schrijvers en critici in de periode tussen 1870 en 1940. Hij wilde daarmee een bijdrage leveren aan de literatuurgeschiedschrijving door in zijn onderzoek een aantal buitenliteraire factoren te betrekken. Het onderzoek naar het poëtische combineerde hij met ideologische, levensbeschouwelijke, cultuurhistorische en maatschappelijke factoren. Volgens Sanders is onder invloed van de literatuursociologie en het geïntegreerd reconstructief-institutionele poëtica-onderzoek de aandacht in het letterkunde-onderzoek gaandeweg verschoven van de literaire tekst naar het literaire veld.¹⁸ Dat is ook de reden dat hij aandacht besteedde aan de invloed van de verzuiling op de literatuur, omdat het literaire veld een van de domeinen was waar de verzuiling haar beslag kreeg.¹⁹ In datzelfde literaire veld speelden ook tijdschriftpublicaties een belangrijke rol. In de visie van Sanders functioneerden tijdschriften als cultuurdragers en cultuurproducenten. Voor zijn onderzoek bestudeerde Sanders drieëntwintig katholieke periodieken tussen 1870 en 1940. Hij kwam onder andere tot de conclusie dat de meeste katholieke critici, vooral in de periode 1880-1920, hun literatuuropvattingen formuleerden in relatie tot literaire normen die in het niet-katholieke circuit waren ontwikkeld.²⁰ Een andere belangrijke conclusie was, dat de katholieke zuil in literair opzicht geen monoliet genoemd kon worden, maar in toenemende mate in het teken kwam te staan van onderlinge fricties en strijd. Er was voortdurend een spanningsveld tussen levensbeschouwelijke ethiek en literaire esthetiek.²¹ De uitkomsten van het onderzoek in *Het spiegelen venster* kunnen voor een belangrijk deel ook toegepast worden op de rol van het voortgezet lesonderwijs en de daaruit voortkomende literatuurmethoden. Binnen het bestek van zijn studie over *Katholieken in de Nederlandse literatuur, 1870-1940* heeft Sanders het onderwijs buiten beschouwing gelaten. Het onderzoek naar de rol van het literatuuronderwijs in het verzuilingsproces van katholieken in Nederland kan daarom een aanvulling vormen op de conclusies van *Het spiegelen venster*.

Dat de katholieke zuil in de negentiende eeuw geen monoliet was, had, zoals Henk van den Berg in zijn dissertatie aantoonde, niet alleen betrekking op literatuuropvattingen, maar ook op politiek-maatschappelijke ideeën. Van den Berg onderzocht opvattingen van katholieke publicisten in de negentiende eeuw over onderwijs, politiek, katholieke geloofsleer en moderniteit. Uit de geschriften van deze publicisten blijkt dat ‘katholicisme’ en ‘moderniteit’ niet per definitie als elkaars tegenpolen konden worden beschouwd. Negentiende-eeuwse katholieken waren niet vanzelfsprekend allemaal in alle opzichten antimodern, terwijl liberalen niet in alle opzichten modern waren.²² Volgens Van den Berg kon er dus in de negentiende eeuw niet gesproken worden van ‘de katholieken’ omdat

14 Jansen, *Taal en Stijl* (Tilburg 1976); Ghijben, *Bloemkrans, Taal- en Letterkundige Studiën voor Katholieke Jongelieden tot bevordering van taalkennis, stijl en letterkundige studie. 1883-1895*; De Brouwer, Vromans en Mols. *Letterkundige Bibliotheek voor Katholieken, bezorgd door Leeraren van 't R.K. Gymnasium te Tilburg* (Tilburg 1903-1905); Horsten, *Stemmen van verre en dichtbij*. I tm VI. (Tilburg 1914-1920); de pedagogische vaktijdschriften van de fraters, *Ons eigen blad*, 1913-1964; *Opvoeding en onderwijs*, 1908-1917.

15 Wouters, *Neerlandia, litteratuur, overzicht, woordkunst en poëtica met bloemlezing* (Groningen 1917).

16 De Raaf en Griss, *Een nieuwe bundel* (Rotterdam 1914).

17 Kerstens, *Leerboek met bloemlezing der Nederlandsche letterkunde voor R.K. Mulo-, Kweek-, Normaal- en Hoogere Burgerscholen, Gymnasia en Lycea* (Amsterdam 1923).

18 Sanders, *Het spiegelen venster*, 14.

19 Sanders, *Het spiegelen venster*, 24.

20 Sanders, *Het spiegelen venster*, 29.

21 Sanders, *Het spiegelen venster*, 321.

22 Van den Berg, *In vrijheid gebonden*, 18.

er intern sprake was van een verscheidenheid onder katholieken die zich uitte in een groeiende kloof tussen moderniteit en de officiële standpunten van de Rooms-Katholieke Kerk, waarbij op intellectueel en literair gebied een onderstroom aanwezig was die zich verzette tegen klerikale dominantie.

In zijn artikelenreeks *Andere katholieken* vervangt Paul Luykx, evenals Sanders en Van den Berg, het beeld van een eenvormige katholieke zuil in de negentiende en twintigste eeuw door diversiteit.²³ Luykx noemt drie kernwoorden die in de loop van de tijd in de confessionele verzuiling worden gebruikt: emancipatie, ontluiking en afweer. Na de gelijkstelling van 1796 was er in de negentiende eeuw bij het katholieke volksdeel toch nog sprake van een achterstelling. Het gevolg was dat katholieken in de hele negentiende eeuw streefden naar een politieke, sociale en culturele emancipatie. Het woord 'ontluiking', dat in 1956 door Rogier al werd gebruikt, legt de nadruk op het herstel van katholieke idealen en opvattingen over kerk, cultuur, onderwijs en politiek.²⁴ Bij 'afweer', is er sprake van verzet en van een vijandige opstelling tegenover de moderne wereld. Dat die moderne wereld niet door alle katholieken als bedreigend werd ervaren, blijkt, zoals we zagen uit de opstellen van Luykx en het onderzoek van Sanders en Van den Berg, die aantonen, dat er voor de periode 1870-1940 veel nuances mogelijk zijn in katholieke opvattingen over theologie, politiek en literatuur. Marit Monteiro sluit zich in haar artikel *Kleine verhalen achter een groot verhaal over religie* aan bij deze opvatting dat "het gekoesterde beeld van een diep verzuild en kerkbetrokken vaderland" niet houdbaar is voor deze periode.²⁵

In mijn onderzoek naar opvattingen over het katholieke literatuuronderwijs zullen vooral de visies die maken hebben met de trefwoorden ontluiking en afweer aan bod komen.

In haar proefschrift *Ter vorming van verstand en hart* deed Dolly Verhoeven onderzoek naar de organisatie en inhoud van het lager onderwijs in oostelijk Noord-Brabant. Haar onderzoek maakte deel uit van het project *Integrale Geschiedschrijving* waarin het lager onderwijs in grote lijnen en over een langere periode beschreven wordt binnen het raamwerk van algemene maatschappelijke ontwikkelingen. Het onderwijs wordt daarin opgevat als een maatschappelijk veld, waarin verschillende maatschappelijke groeperingen en instituties zich kunnen manifesteren. Verhoeven beschrijft hoe het onderwijs tussen 1770 en 1920 deel uitmaakte van ontwikkelingen als nationalisering, confessionalisering en burgerlijk beschavingsoffensief. Richtte Verhoeven zich vanuit genoemde onderzoeksopzet dus op het lager onderwijs, mijn onderzoek concentreert zich op het literatuuronderwijs in het voortgezet onderwijs, dat beschreven wordt binnen het raamwerk van het literaire veld. Er zijn wel raakvlakken in beide studies als het gaat om de inhoud van het onderwijs. Verhoeven laat zien dat het godsdienstig en normerend onderwijs op r.-k. scholen belangrijker werd gevonden dan kennisverwerving en verstandelijke vorming. Een andere parallel heeft betrekking op de inrichting en inhoud van het onderwijs dat, vergeleken met eerdere decennia, in 1920 een toegenomen uniformiteit vertoonde.²⁶

Mijn onderzoek richt zich op literatuurmethoden voor katholieke scholen in Noord-Brabant, 1868-1924 en vormt in dit opzicht een aanvulling op de studie

van G.J. Johannes die onderzoek deed naar *De vaderlandse literatuur in het Noord-Nederlands voortgezet onderwijs 1800-1900*. De katholieke bloemlezingen en literatuureschiedenissen in Zuid-Nederland vertoonden, vooral in de negentiende eeuw, een grote gelijkenis met de methoden van boven de grote rivieren. De conclusies in de studie van Johannes zijn daarom voor een belangrijk deel ook van toepassing op het literatuuronderwijs in Noord-Brabant. Johannes constateert dat in de eerste helft van de negentiende eeuw het literatuuronderwijs beter zou kunnen worden aangeduid met de term 'literatuurgebruik', omdat de teksten in allerhande literaire bloemlezingen ook gebruikt werden voor het taal-, stijl- en schrijfonderwijs.²⁷ Deze vorm van literatuurgebruik was, zoals uit mijn onderzoek zal blijken, nog volop aanwezig in de literatuurmethode van E. Bauwens uit 1891²⁸ en in het in 1883 door Ghijben opgerichte letterkundig tijdschrift *Bloemkrans*, dat blijkens de ondertitel, *lectuur voor katholieke jongelieden tot bevordering van taalkennis, stijl en letterkundige studie*, in vakken die met Nederlandse taal te maken hadden, breed ingezet kon worden.

Hoe de opvattingen over het literaire leesonderwijs na 1890 zich ontwikkelden, wordt duidelijk gemaakt in het artikel "Vormend lezen" van Ton van Kalmthout. Hij schreef hierover: "Leren lezen maakte in de periode 1890-1940 gedurende het hele curriculum het grootste deel uit van het moedertaalonderwijs. Daarin waren taal- en letterkundeonderricht nog sterk verweven, onder meer doordat het literatuuronderwijs in het verlengde lag van het leesonderwijs en er gedeeltelijk mee samenviel".²⁹ Uiteindelijk verwierf het tekstverklarend leesonderwijs de meeste aanhang, waarbij altijd nog voldoende ruimte geboden werd aan moraliserende, al dan niet religieus geïnspireerde ambities.³⁰

Zowel de tekstverklaring als de door een katholieke geloofsovertuiging geïnspireerde besprekingen van literaire werken komen aan bod in de methoden die de Fraters van Tilburg hebben gepubliceerd in *Bloemkrans* en *Letterkundige Bibliotheek voor Katholieken*.³¹

OPZET VAN HET BOEK

Hoofdstuk 1 is een inleidend hoofdstuk over de verhouding tussen kerk, staat en onderwijs in de negentiende eeuw. Ook zal ik ingaan op de vraag in hoeverre er versterking van de katholieke identiteit kon plaatsvinden via het literatuuronderwijs. Daarbij zullen aan de orde komen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, het Mandement van de bisschoppen over het onderwijs in 1868, de schoolstrijd en de mogelijkheid om eigen scholen te stichten.

23 Luykx, *Andere katholieken*, 63-65.

24 Rogier, *Katholieke Herleving*, 349.

25 Monteiro, 'Kleine verhalen achter een groot verhaal achter religie', 197-214.

26 Verhoeven, *Ter vorming van verstand en hart*, 312, 313.

27 Johannes, *Dit moet u niet onverschillig wezen!*, 61,80.

28 Bauwens, *Zuid en Noord. Eene bloemlezing uit de beste Zuid- en noordnederlandsche Schrijvers*.

29 Van Kalmthout, 'Vormend lezen', 101.

30 Van Kalmthout, 'Vormend lezen', 122,123.

31 De Brouwer en Vromans, *Letterkundige Bibliotheek voor Katholieken*.

Hoofdstuk 2 geeft een algemene inleiding op katholieke en niet-katholieke pedagogische ideeën in de periode 1868-1924. De katholieke geloofsovertuiging speelde vanaf de oprichting van katholieke scholen een belangrijke rol in de literatuuropvatting van samenstellers van bloemlezingen en literatuurmethoden. Die opvattingen werden verbonden met vormingsidealen en pedagogische inzichten. Opvoedkundige handleidingen kwamen in de eerste helft van de negentiende eeuw voornamelijk uit Duitsland. Later kwamen er schoolpedagogen, vooral hoofdonderwijzers, die met hun ideeën over godsdienstige opvoeding een eigen katholiek geluid lieten horen. In het begin van de twintigste eeuw gingen katholieke pedagogen zich meer verdiepen in de wetenschappelijke achtergronden van de pedagogiek. Ze benadrukten dat lezen tot de belangrijkste vakken behoorde, omdat het leesonderwijs veel gelegenheid bood tot godsdienstige en zedelijke vorming.

Hoofdstuk 3 begint met een overzicht van wetenschappelijke literatuurgeschiedenissen in de periode 1826-1924. Een aantal auteurs van katholieke literatuurmethoden voor schoolgebruik verwezen in hun commentaar bij literaire werken naar literatuurgeschiedenissen van hoogleraren Nederlandse taal en letterkunde die vanaf 1826 verschenen. De verwijzingen geven een idee van het gezag dat zij toekenden aan deze handboeken.

Daarna volgt een bespreking van een eerste, door jezuiten geschreven katholieke bloemlezing uit 1856³² en een analyse van de oudste, speciaal voor katholieke scholen geschreven literatuurmethoden door W. Everts, directeur van Rolduc,³³ en de Vlamingen E. Bauwens³⁴ en J. Boonen.³⁵ De Vlamingen hadden voor hun methode een breder verspreidingsgebied op het oog, dat zich ook uitstreekte tot Noord-Nederland. Dan volgen de literatuurmethoden van A. Vincent en J.J.Verbeeten³⁶, J. Mooy³⁷, Th. de Jager³⁸ en P.A. Kerstens.³⁹ Van al deze literatuurmethoden en bloemlezingen worden de katholieke uitgangspunten geanalyseerd.

De literatuurmethoden van de fraters en paters uit de congregatie van bisschop Zwijzen, de Fraters van Tilburg, krijgen extra aandacht. De eerste methode van de fraters voor het middelbaar onderwijs uit 1876, *Taal en Stijl* van fr. Philippus Jansen, was geen literatuurmethode, maar een grammaticaboek met een beknopt literatuuroverzicht. Dit literatuuraanhangsel vormde de eerste aanzet tot de latere, omvangrijke methode *Stemmen van verre en dichtbij* van J.L. Horsten. Deze literatuurmethode zal met de andere publicaties vanuit de congregatie van Zwijzen, de bloemlezing *Bloemkrans* van pater B. Ghijben (1883-1895) en de *Letterkundige bibliotheek voor katholieken* van de paters C. Vromans en M.R. de Brouwer (1903-1905) als dieptepeiling nader worden beschouwd.

In hoofdstuk 4 zal ik de methode van Horsten vergelijken met die van een andere katholieke auteur om zicht te krijgen op het mogelijk specifiek katholieke karakter van bloemlezingen voor katholieke scholen. Als vergelijkingsmateriaal komt de methode *Leerboek met bloemlezing* van P.A. Kerstens in aanmerking. Dit leerboek biedt qua omvang, verschijningsdatum en doelgroep voldoende aanknopingspunten om verschillen en overeenkomsten in kaart te brengen.

In hoofdstuk 5 worden een katholieke⁴⁰, protestantse⁴¹ en een neutrale⁴² literatuurmethode met elkaar vergeleken. De literatuur die leerlingen in het begin van de twintigste eeuw op een middelbare school aangeboden kregen, verschilde aanzienlijk per denominatie en was voor een groot deel afhankelijk van de levensbeschouwelijke richting van de school. Om inzicht te krijgen in hoeverre Horsten vanuit zijn katholieke overtuiging afweek van andere bloemlezingen, worden de verschillen die typerend zijn voor een bepaalde levensbeschouwing belicht.

Hoofdstuk 6 beschrijft de rol die katholieke culturele tijdschriften hebben gespeeld in de opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke literatuurmethoden.

-
- 32 *Bloemlezing uit de Nederlandsche proza-schrijvers en Dichters, van Hooft en Vondel, tot op onze dagen*. Drukkerij van Gebroeders Verhoeven. Proza, 1856. Poëzie, 1857. 's-Hertogenbosch, 2e druk, 1872-1878.
- 33 Everts, W. *Geschiedenis der Nederlandse letteren* (Amsterdam 1868).
- 34 Bauwens, *Zuid en Noord*, 1895.
- 35 Boonen, *Van Onzen Tijd. Proza en Poëzie uit Noord en Zuid* (Brussel 1905).
- 36 Vincent, en Verbeeten. *Proza en Poëzie*. ('s-Hertogenbosch 1917).
- 37 Mooy, *Handboek der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde* (Bussum 1916-1919).
- 38 De Jager, *Roomsche Keur. Bloemlezing uit de katholieke Nederlandsche litteratuur* (Amsterdam 1915-1917).
- 39 Kerstens, *Leerboek met bloemlezing* (Amsterdam 1923).
- 40 Horsten, *Stemmen van verre en dichtebij*, 1914.
- 41 Wouters, *Neerlandia*, 1917.
- 42 De Raaf en Griss, *Een nieuwe bundel*, 1914.